

PULA IMVULA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

FEPERWARE
2018

Nepiša TLHOKOMELO YA KA SEKAMEHLA lenyaga

Ngwaga wa 2018 o fihile. A re kgonthišeng gore lenyaga e be ngwaga wa taolo ye botse le tlhokomelo ye botse. Ke a tseba gore dintlha tše di ahlaahlwa gantši mo go Pula Imvula, eupša go dira bjalo ga se go senya ka ge taolo le tlhokomelo e le dintlha tše dingwe tsha motheo wa bolemi bjo bo tiilego.

Ka tlwaelo rena balemi re lebanwe ke mošomo wo montši dikgweding tša Janaware le Feperware ge ngwaga wo mofsa o thoma. Le ge go le bjalo, mahlahlala a sehla se sefsa a se ke a re šitiša go diriša mekgwa ye mebotse ya bolaodi. Ka baka la peo ye kgolo ya kapetlele dithhamong tša rena ga re a swanela go šaetša ntlha ye ya kgwebo ya rena.

Metšhene le didirišwa tša rena di akaretša dikarowlana tše mmalwa tše di raranego, tše di sepelago, di tokologago, di dikologago, le gona di šikinyago. Mekgwa ye yohle ya tshepeloe hloka konalo, ka fao dikarowlana di nyaka

tlhokomelo ya sekamehla go kgonthiša gore di dula di šoma ntle le mathata. Nako e bohlokwa go fetiša, ka fao ga go nyakege tiego ya kgafetšakgafetša ye e re šitišago go phetha mešomo ya rena ka nako. Kgweding yona ye ke ile ka hlakišwa ke trekere ka baka la mathatanyana a a hlagilego mo le mola mme ka nagana gore ge nkabe ke e etše hloko pele ga mathomo a sehla se sefsa mola nako e sa le gona, nkabe ke phemile tlalelo ye e ntlholetšego yona.

Dintlha tše bohlokwa tše di šupago tsela

Mo tlase go latela dintlha tše di šupago tsela tše ke holofelago gore di bohlokwa malebana le tshepedišo ye botse ya bolemi bja gago:

- Thoma ka go nepiša metšhene ye bohlokwa, e lego metšhene le didirišwa tše re ikanyago tšona. O swanetše go ela tšona hloko go feta tše dingwe ka ge gantši e le

Kgatišopaka ya Grain SA ya batšweletši ba ba hlabologago

Bala ka gare:

04 | Ka mehla go na le se sefsa seo re ka ithutago sona

06 | Magoro a boleloko bja
Grain SA – tlhalošo ya ona

07 | Dikgobalo lefelong la mošomo – tšeо balemi ba swanetšego go di tseba

03

04

05

06

07

08

KOKO JANE O RE...

Sehla se tlile le mathata gape – dikarolong tše dingwe tša naga go be go kolobile kudu mola go tše dingwe go sa omile go fetiša. Ditsebi di re se se ka bitšwa ‘tiišo ya boso’ (*weather amplification*), seo nneteng se rago gore boso bo a matlafala. Ke go re ge o dula tikologong ya bošidi, bošidi bjoo bo tlo gola, mme ge o dula tikologong ya go oma, go tlo oma go feta fao mengwageng ye e tlogo. Re swanetše go ela taba ye hloko ge re akanya tše re tlogo di bjala ka moso le ge e le neng. Bolemi ga bo nolofale.

Batho ba bolela kudu ka naga le kabu sefsa ya naga. Ge o bala Pula Imvula ye o ka ba o na le naga ye o e lemago – e ka ba nagakopanelo, naga ye e hirišwago, naga ya gago mong, goba naga ye o e filwego ka mokgwa wa kabu sefsa ya naga. Ntlha ye bohlokwa go feta tše dingwe malebana le naga ye e theago letlotlo (*land as an asset*) ke gore naga yeo e swanetše go dirišwa go tšweletša. Go no ba le naga goba go kgona go tsena naga ye e itšege go ka se fetole bophelo bja gago – bophelo bja gago bo ka fetoga ge o kgona go diriša naga ye o nago le yona go tšweletša se sengwe.

Go kgona go diriša naga o hloka tsebo le bokgoni; gape o hloka tšelete ya go reka dinyakwapšalo, mme ge e se gore o tlo phetha mošomo ka diatlal fela, o tla swanelo go diriša bomotšhene. Ke mo ditlhohlo di letšege – tsebo le boitemogelo o tlo bo hwetša kae?; dinyakwapšalo (tše di lebanego ka nako ya maleba) o tlo di hwetša kae?; mme o tlo diriša bomotšhene bofe?

Nepišokgolo ya lenaneo la tlhabollo la rena ba Grain SA ke go fetišetša tsebo le bokgoni go lena balemi go le matlafatša gore le kgone go tše dipetho tše di swanelago le go dira tše di lebanego. Ka go tsena dithuto tša rena le dikopano tša dihlophathuto, le ka go bala Pula Imvula, le ka humana tsebišo ya mohola.

Re na le mananeo a go papafapana a go thuša balemi ka dinyakwapšalo, go swana le Morero wa Sekhwama sa Mešomo (*Jobs Fund Project*) – go ya ka lenaneo le balemi ba lefa tefo godimo ga hektare ke moka rena re ba thuša ka dinyakwapšalo le boeletši. Morero wo mongwe ke wa tirišano le ba DRDLR ka lenaneo la bona la REID, moo re kgonago go thuša ka dinyakwapšalo le go eletša balemi. Tšelete ya go thuša balemi e hlokega kudu, mme gonabjale mokgatlo wa Grain SA ga o kgone go ba thuša ka moka. Re iša pele ka maitekelo a rena a go hwetša badiršani ba bangwe gape go re thuša morerong wo.

A re tšweleng pele go hlokomela dibjalo tše re kgognego go di bjala lenyaga – elelwa go diriša monontšha wa ka godimo leheeng le go kgonthiša go fedisa mengwang mašemong. Dibjalo tša gago di sa nyaka lerato le šedi ya gago.

Nepiša tlhokomelo ya ka sekamehla lenyaga

Lokiša polantere go kgonthiša gore e šoma ka nepagalo.

tšona di dirišwago go feta didirišwa tše dingwe go phetha mošomo wo montši.

- Hlaola dikarolwana tša motšhene goba sedirišwa se sengwe le se sengwe tše di gogago boima go feta tše dingwe, go swana le dipering le mapanta/diketane, o kgonthiša gore di šoma ka moo di swanetše.
- Lokiša metšhene le didirišwa ka kelohloko o be o lekole mošomo wa gago gape ge o feditše, go kgonthiša gore dipouto le meburu e tiišitše ka tshwanelo – go bonolo go hlokomologa se sengwe.
- La mafelelo, ntšha sedirišwa bošomelong o se šuthele moo se ka kgokelelwago trekereng gabonolo. Ge o rata o ka ya wa se leka tšhemong ya kgauswi go kgonthiša gore se sengwe le se sengwe se šoma ka tshwanelo.

Ge re diriša ditlhamo tša rena mašemong,

re ka lahlegelwa ge di ka senyega ka baka la bošaedi goba boomo. Re swanetše go di hlokomela le go di šetša ka moo go nyake-gago ka mehla. Ka tlwaelo mokgwa wo mokaone ke go ruta bathwalwa ba gago dikgato tše ba swanetše go di latela letšatši le letšatši. Dikgato tše di swanetše go phethwa mosong wo mongwe le wo mongwe pele ga ge ditlhamo di dirišwa. Kgonthiša gore dikarolwana tša go swana le diketane le dipering di lekolwa letšatši le letšatši, le ge e le maemo a oli le makhura. Ke mokgwa wo mobotse go swara thulupokisi kgauswi ye e akaretšago tša go lokiša go swana le dithulusi, kirisi le dispere (dikarolwana) tša motheo.

Tekolo ya ka mehla ya didirišwa e ka go phemela tiego yeo gantsi e hlagago ka nako ye e sa swanelego le ganyane. Ka fao, se no hlokomologa taba ye – go kaone go lekola le go lokiša didirišwa tša gago ka nako gore o boloke nako le tšelete lebakengtelele.

Maitekelo a mabotse a rena a go hlokomela didirišwa ga a fele moo. Ka moo o šetšego o lemogile, se sengwe le se sengwe seo se šomišwago mašemong se nyaka šedi ye e sa kgaotšego. Ga go thuše selo ge re šetša tlhokomelo gabotse sehleng sohle ke moka ra thoma go e šaetša mola sehla sa go bjala se fetile. Kgonthiša go hlahloba metšhene yohle ye e dirišitšwego lebakeng la mošomo wo montši mola mošomo woo o phethilwe. Hlahloba se sengwe le se sengwe ka tsenelelo gobane le ge tšohle di be di sa šoma gabotse ka nako ye o feditše mošomo, ga se gore go ka se be seo se onetšego, se se nyakago se sefsa madulong a sona.

Pele ga ge o boloka motšhene wa gago

Dintilha tše dingwe tša keletšo tše di šupago ka moo o ka hlokomelago metšhene ya gago ge o nyaka go e bolo ka lebakanyana, ke tše di latelago:

- Sa mathomo o ka hlatswa se sengwe le se sengwe ka sagašetši se se gašetšago meetse ka maatla go tloša mmu le ditšhila tšohle.
- Ge ditlhamo di hlatswitšwe gabotse, mego-ma le dipapetasediko (tša sekotlelopulugu) tšohle di swanetše go tlotšwa oli ye nnyane ya kgale ka poraše go thibela ruse.

Ditlhamo tše di onetšego di hlola mathata. Seswantšho se tšerwe ke Johan Kriel

- Dipering di swanetše go tlotšwa kirisi mme melongwana (*nozzles*) ya mathopo a hae-droliki e swanetše go šireletšwa go boso.
- Peu efe le efe ye e šetšego ditšhelong tše polantere e swanetše go ntšhwa.
- Ditshelo (*hoppers*) tše monontšha dipolanteng le diphatlatšing di swanetše go hlwekišwa go thibela ruse – se se boholokwa kudu ka ge monontšha o hlola ruse gabonolo.
- Diketane tšohle di swanetše go lekolwa le go tlotšwa oli; balemi ba bantši ebile ba di tloša mafelelong a sehla ba di boloka polokelong.
- Dipoleite le ‘menwana’ (*plates and fingers*) ya dipolantere le yona e swanetše go lekolwa le go tlotšwa oli.
- Digašetši di swanetše go hlatswa ka meetse a a hlwekilego go tloša dikhemikhale, mme melongwana e swanetše go hlwekišwa le go ntšhwa ya bolokwa polokelong.

Tlhokomelo ya diketane le dipering e boholokwa go fetiša. Seswantšho se tšerwe ke Johan Kriel

*Taodišwana ye e ngwadilwé ke Gavin Mathews,
Setsebi sa Taolo ya Tikologo. Ge o nyaka tsebišo ya
go feta ye, romela imeile go gavmat@gmail.com.*

KA MEHLA GO NA LE SE SEFSA SEO RE KA ITHUTAGO SONA

Go na le lehumo la tsebo yeo balemi ba ba hlabologago bao ba tsenago dikopano tša dihlrophathuto tša Grain SA ka tekanelo, ba ka ikhumišago ka yona.

Go tloga kgale bolemi bo amana le mošomo wo boima, eupša ka kgonthe re ka re balemi ga ba tšabe go ela kudumela go phethagatša malebiša a bona. Le ge go le bjalo, matšatšing a lehono bolemi bo akaretša dintlha tše dingwe tše mmalwa godimo ga mošomo wo o edišago kudumela. Sehlopha sa Thabollo ya Balemi sa Grain SA se hlaotše dintlha tše di itšego, tše ka tlwaelo di bona-lago go balemi ba bafsa nageng ka bophara mme di diegišago tšwelopele. Tšona ke tše di swanago le tlhaelo ya tsebo, bokgoni le boitemogelo, kudu malebana le theknolotši ya sebjalebajle le mekgwa ye mekaonekaone ye e lemogilwego ye e kgontšago bolemi lefaseng la sebjalebajle.

Bolemi bo akaretša dintlha tše mmalwa go fetiša mme balemi ba lehono ba swanetše go kwešiša ditaba tše di farologanego ka moo go makatšago. Tsebo ya teori e nnoši ga e lekane.

Balemi ba ithuta bolemi ka boitemogelo bijo ba bo humanago lebakeng la mengwagangwaga. Mono Afrika-Borwa bontši bja balemi ba ba hlabologago ke ba bafsa boleming mme ba hloka boitemogelo le tsebo ya kgwebo ye e raraganego. Go atlega go nyakega phegelelo ye e fetišago.

Ka ge poelo ye e hlowlago boleming e gateletšwe go fetiša, ga go nyakege phošo efe le efe. Potšišo ke gore boitemogelo o bo humana bjang mme ge o ka wa o tlo tsošwa ke mang?

Re leka go phethagatša tlhabollo ya balemi ka maano a a akaretšago dintlha tša mmalwanyana le gona a theago merero le mananeo a a fapanego. Nneteng sehlophathuto ke kgato ya mathomo moo re kopanago le balemi go thoma leeto le bona le go ba fegeletša. Ka fao mohlamongwe re loketše go bega gore **sehlophathuto ke moko wa tlhabollo ya balemi** tikologong ye e itšego. Balauditikologo ba rena ba senyane ba beilwe mafelong a bohlokwa a tšweletšo ya mabele nageng ya rena:

• **Jerry Mthombothi** o beilwe Mbombela (Nelspruit) moo e lego yena moeletši wa balemi

*Ka go dirišana
dihlophenghthuto balemi
aba ithuta ka ditsebi le
ka badirišani ka bona.*

ba ba fetago ba 1 200 bao ba tsenago dihlrophathuto tše 17.

- **Du Toit van der Westhuizen** o beilwe Lichtenburg mme o etela dihlrophathuto tše 15 tše di akaretšago maloko a go feta a 630.
- **Jurie Mentz** o laola dihlrophathuto tše 11 tiko-logong ya Louwsburg tše di akaretšago maloko a a fetago a 650.
- **Graeme Engelbrecht** o beilwe Dundee mme o laola dihlrophathuto tše 15 tše di akaretšago maloko a e ka bago a 900.
- **Johan Kriel** o laola a le Ladybrand mme o thuša dihlrophathuto tše 15 tše di akaretšago balemi ba e ka bago ba 520 bao e lego balemelakgwebo ba mohlamofsa, balemi bao ba šetšego ba tšwetše pele, baleminyane le ge e ka ba balemelabiphedišo.

Diswantšo: Dihlophathuto ke moko wa tlhabologo ya balemi.

“ Bolemi ke leeto la bophelo le le sa felego!

- **Sinelizwi Fakade** o laola lenaneo le go tšwa Mthatha mme o sepediša dihlopathuto tše 33 tše di akaretšago maloko a balemi ba 2 572.
- Ofisi ya Kokstad e be e laolwa ke **Ian Househam** mme go tloga malobanyana molaodi ke **Luke Collier**. Ofisi ye e sepediša dihlopathuto tše 15 tše palomoka ya maloko a tšona e lego balemi ba 1 185.
- Ofisi ya Kokstad e okamela le ya Maclear ye e bego e sepediša dihlopathuto tše 15 tše di bego di akaretša maloko a go feta a 1 000.
- **Liana Stroebel** ke Molaoditikologo wa morero wo lefelong la Kapa-Bodikela le Kapa-Borwa. Ofisi ya gagwe e theilwe toropong ya Paarl mme e sepediša dihlopathuto tše 7 tše di akaretšago maloko a e ka bago balemi ba 88. Go na le taletšokakaretšo (*open invitation*) go balemi ba ba kgahlegilego, go ingwadišetša boleloko bja sehlophathuto sa kgauswi ka tefo ya ngwaga ya R40,00 (tefo ya 2017). Senyakwa se noši ke gore molemi o swanetše go rata go lema, go fišegela le go dumela go ithuta, ešitago le go phetha diphetolo ge a eletšwa bjalo, le go kcona go diriša naga (*access to land*).

Ka tsenelelano ya bona le balemi ba ba tlago dikopanong tša dihlopathuto ka tekanelo, Balaoditikologo ba rena ba tsebana le bona, ba tsebišwa ditlhohlo tša bona le gona ba lemoga ka moo ba ka thomago tshepelo ya keletšo le thutantšho. Kamano le potego ke dintlha tše bohlokwa tša tsela ya tlhabollo ye re e tšeago.

Sehlopha sa Grain SA sa Tlhabollo ya Balemi se holofela gore tlhabologo ye e swarelelagoo e kgonega fela ge molemi yo mongwe le yo mongwe a hlamilwe bokaone gore a amogele boikarabelo bja kgwebo ya gagwe ka noši. Ga re ke re thuša molemi ka tšelete thwi goba ra mo laela go dira se sengwe, le gona re ka se ke ra amoga molemi ofe le ofe tshepedišo ya mešomo ya gagwe goba bolaodi bja kgwebo ya gagwe – eupša **RE TLO** bolela, ra ruta, ra eletša; **RE TLO** tutuetša, ra okamela, ra kgothatša; gape **RE TLO** thuša ka moo re ka kgonago le gona **RE TLO** bontšha seo se dirago gore diphetho tša theknolotši ya sebjalebjale di phale tše dingwe.

Re dula re phafogetše ditemogo tše mpsha tše re ka di neelanago ka mekgwa ye e kgahlišago le gona e hlolago (*creative*). Ge re sepela le naga re tšama re tomola mahlo go hlola dithulusi le ditlhamo tše di swanelago baleminyane le balemi ba ba hlabolagago bokaone. **KA MEHLA RE TLO** dira tše re ka di kgonago bjalo ka balwedi (baemedi) ba balemi ba ba hlabolagago, ka ge re holofela gore go bohlokwa gore molemi yo mongwe le yo mongwe a tiiše totodijo ya lapa le ya setšaba ka go diriša naga le methopo ye e lego gona ka kgontšho le gona ka boikarabelo! Katlego ga re e lekanye ka

palo ya dihekture tše di bjetšwego goba ka palomoka ya ditone tše di bunnwego – go lekanya katlego re lebelela ge eba go phethagaditšwe tšweletšo ye e kgonegago ye e swarelelagoo ya dibjalo tše di hlagišago poelo HEKTARENG YE NNGWE LE YE NNGWE ye e bjetšwego!

Lebakeng la mengwaga ye e fetago ye 18 badiredi ba Sehlopha sa Grain SA sa Tlhabollo ya Balemi ba bontšhitše gore ba a botega ka go dula ba iponagatša go thuša balemi. Re kopana malapeng le dipolokelong tša balemi, makopanelong a setšhaba a go swana le diholo le diphapošiborutelo, ešitago le meriting ya mehlare ye megolo...ke moka re ya mašemong go bona le go ithuta ka tše botse le tše mpe tše re di hwetšago gona.

Dikopano tša dihlopathuto di a kgahliša le gona di a papafapano, e lego maitekelo a go ahlahla direrwa tše mmalwa ka moo go kgonegago tše di lebanego le gona di nago le mohola. Ka tlwaelo direrwa di kgethwa kudu go ya ka dihla go kgonthiša gore thušo ye e lebanego e fiwe ka

nako ya maleba. Re lebelela diswantšho (*slides*) le divideo mme re oketša ditaetšo tša tirišo fao di ka bago le mohola. Ga re tšabé go inama le go itlotša ditšhila mašemong goba go tšhilafatša diatla ge re nyakiša modumo o šele wa entšene – eupša le ge go le bjalo re rata go bontšha le go ruta ba bangwe go phetha seo ka bobona!

Tšatši le lengwe le le lengwe go na le se sefsa se re ka ithutago sona. Ka go dirišana dihlophengtuto balemi ba ithuta ka ditsebi le ka badirišani ka bona. Ba ithuta (le gona ba gola) ka potlako go feta ge nkabe ba hlaka ba nnoši. Ba humana diponego tše mpsha mme ba ithuta bokgoni bjo bofsa ka go neelana dihlopheng. Bolemi ke leeto la bophelo le le sa felego! ⚪

Athikele e e kwadiilwe ke Jenny Mathews, mokwadi wa Pula Imvula. Fa o tlhoka kitso gape, o ka romela emeile go jenjonmat@gmail.com.

MAGORO A BOLELOKO BJA GRAIN SA – tlhalošo ya ona

Grain SA ke mokgatlo wa dipahlo wo o lekolago temo le gona o tšeago dikgato tše di holago batšweletšamabele ba Afrika-Borwa. Ka mantšu a mangwe, mokgatlo wo ke moleti wo o lekolago ditshenyegelo malebana le dinyakwapšalo le ge e le boleng bja tšona.

Ba Grain SA gape ba rerišana le go boledišana le bakgathatema legatong la batšweletšamabele BOHILE ba Afrika-Borwa. Badiredi ba mokgatlo wo ba phegelela go emela balemi bohole le go bolela ka lentšu le tee ge ba rerišana ditaba le mmuso le bakgathatema ba bangwe.

Mongwe le mongwe yo a tšweletšago mabele a ka ba leloko la mokgatlo wa tšweletšo wa Grain SA. Tefo ya boleloko e lefša ka ngwaga mme e akaretša lebaka la 1 Matše go ya mafelelong a Feperware. Go na le magoro a MABEDI a boleloko ao a fapanago ka bottlalo.

1. Maloko a balemelakgwebo

Motšweletšamabele yo a tšweletšago ditone tše di sa hlaelego tše 100 ka ngwaga tše di bapatšwago, a ka fiwa boleloko bjo bo tletšego, mme o lefa Grain SA tefo ya boleloko ye e šupetšwago gammogo le motšhelo wa phahlo (*commodity levy*) malebana le tone ye nngwe le ye nngwe ya mabele ye a e tšweletšago. Tefo ye e beetšwego boleloko bjo bo tletšego ke minimamo ya R1 000 moo go oketšwago VAT. Go feta fao motšweletši o swanetše go kwana le malebiša a Grain SA.

Lenaneo la 1: Motšhelo wo o dutšego malebana le tone ya mabele.

Sebjalo	Motšhelo malebana le tone
Lehea	R2,70
Dinawasoya	R5,40
Sonoplomo	R5,40
Mabelethoro	R2,70
Matokomane	R10,70
Korong	R3,20
Kanola	R4,30
Bali/Garase	R3,20
Mabele a mangwe ohle	R3,20

*Motšhelo ga o akaretše VAT

Maloko a swanetše go saena fomo ye e dumelago morekišetši yo a dirišanago le bao ba amogelago mabele a ona, go goga motšhelo wo o lebanego moo mabele a tlišwago gona. Motšhelo wo o dutšego malebana le tone ya mabele o bontšhwa **Lenaneong la 1**.

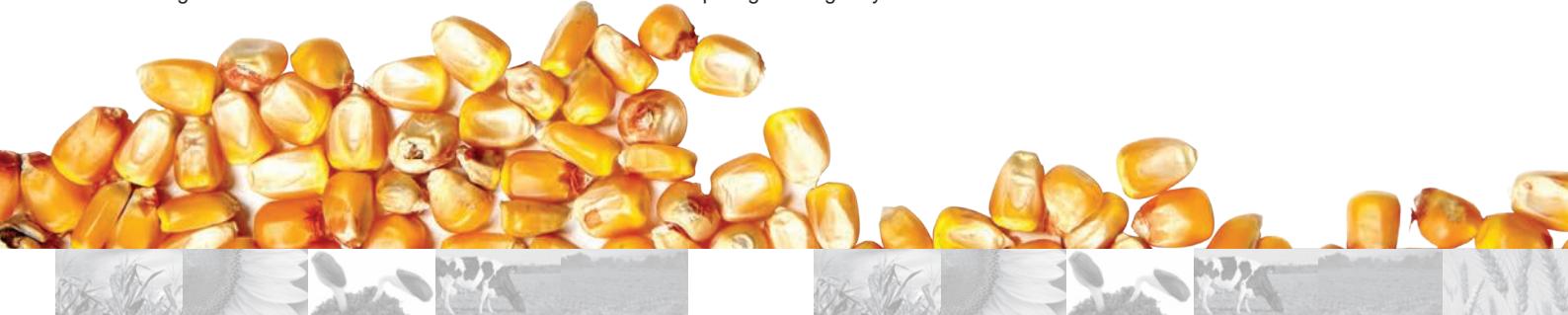
2. Maloko a Dihlophathuto

Mokgatlo wa Grain SA o amogela balemi ba ba hlabolagago mme ba fiwa boleloko bja sehlophathuto bja maemo a matseno ka tefo ya R40,00 ka ngwaga. Maloko a dihlophathuto a tšweletša mabele ka bonyane, e lego ao a sa fetego ditone tše 100. Maloko a Lenaneothabollo la Balemi la Grain SA a thušwa ka mekgwa ye mmalwa ye e fapanego. Mekgwya ye e hlaotšwe

ka nepo ya go akgofisa tlhabollo le tšwelopele ya molemi gore a kgone go fihla ka potlako maemong a tšweletšo ye e swarelelagoo, ka go diriša mekgwa ya go lema le dithekknolotši tša sebjalebjale.

Leloko le lengwe le le lengwe la sehlophathuto le kgokaganywa le se sengwe se se šomago gabotse, seo se beago yo mongwe yo a fišegetšego sehlolphenthutho seo, go ruta le go eletša ba bangwe ka mekgwa ye mekaone ya go tšweletša mabele tikologong ye nngwe le ye nngwe.

**Athikele e e kwadilwé ke Jenny Mathews,
mokwadi wa Pula Imvula. Fa o tlhoka kitso gape,
o ka romela emeile go jenjonmat@gmail.com.**

Pula Imvula's Quote of the Month

Do the right thing. It will gratify some people and astonish the rest.

~ Mark Twain

DIKGOBALO LEFELONG LA MOŠOMO

- tšeо balemi ba swanetšego go di tseba

Taodišwaneng ye e fetilego re ile ra gatelela gore balemi bjalo ka bathwadi ba swanetše go bopa le go tiiša, ka moo go kgonegago, tikologo ya mošomo yeo e bolokegilego le gona e ka se bego kotsi go maphelo a bathwalwa.

Molao wa Maphelo le Polokego Mošomong (Nomoro 85 ya 1993) o laola maphelo le polokego lefelong la mošomo, e lego polasa ya gago.

Taodišwaneng yona yeo re e boletšego, re ahlaahlile maikarabelo a mothwadi. Kahlaahlong ye e latelago re nepiša maikarabelo a bathwalwa ka nako yeo ditiragalo (dikgobalo) di diragalago.

Bathwalwa ba swanetše:

- Go hlokomela maphelo le polokego ya bona ka nama le ge e ka ba maphelo le polokego ya bao ba ka bago ba angwa ke ditiro tša bona.
- Go phetha taelo efe le efe ya mothwadi ye e dumelwago le gona e kwalago malebana le maphelo le polokego.
- Go ineela ditshepedišo tša mothwadi tša lefelo la mošomo.
- Go diriša diaparo le ditlhamo tša bona tša tshireletšo tšeо ba di kgethetšwego, ge go nyakega.
- Go begela mothwadi ka pela ka moo go kgonegago kotsi efe le efe ye e ka diragalago.
- Go begela mothwadi tiragalo efe le efe ye e ka amago maphelo a bona goba ye e ka hlolago kgobalo – se se swanetše go dirwa ka pela ka moo go kgonegago, go sego bjalo ba swanetše go e bega mafelelong a tšifi ya bona.

Le ge go le bjalo, e dula e le boikarabelo bja mothwadi go kgonthiša gore bathwalwa bohole ba tseba maikarabelo a ka godimo. Ge kgobalo

Sekhwama sa Pušetšo ke inšorense ya kgapeletšo ye e šireletšago mothwadi malebana le lehu, kgobalo goba bolwetsi bja mothwalwa bjo bo amanego le mošomo wa gagwe lebakeng la go šoma ga gagwe.

e ka ba gona mme mothwadi a bonwa molato ka baka la bosaedi, a ka hlagelwa ke mathata a mašoro. Mothwadi a ka lefišwa tefišo ye e bonagalago le gona/goba a ka golegwa a ba a laelwa le go lokiša moo a šaeditšego. Ditlamorago tše dingwe e ka ba gore botšweletši le maitshwaro a bathwalwa a ka huetšwa ka mokgwa wo mobe ge dikgobalo di diragala kgafetšakgafetša.

Go hola mothwadi le mothwalwa ka babedi go bohlokwa gore ge kotsi e diragala, ditshepedišo tše di Lebanego di latelwe go begela Komišinare ya Pušetšo kgobalo efe le efe e šoro (kudu moo thušo ya kalafo e nyakegago) goba lehu lebakeng le le sa fetego matšatši a a šupago. Mothwalwa yo a gobetšego o na le tokelo ya go kgopela Komišinare go bušetša ditshenyegelo dife le dife tše di ka bego di hlotšwe ke dikgobalo tša gagwe. Ge tshepedišo ye e beilwego e sa latelwe ka nepagalo mothwalwa o tla ba le tokelo ya go nyaka pušetšo go mothwadi.

Sekhwama se se bitšwago Sekhwama sa Pušetšo (Compensation Fund) se hlomilwe ka

molao, e lego Molao wa Pušetšo malebana le Dikgobalo le Malwetsi Mošomong (Nomoro 130 ya 1993) (*Compensation for Occupational Injuries and Diseases Act (COIDA)*). Malebiša a molao wo ke go kgonthiša pušetšo malebana le kgolofatšo ye e hlotšwego ke dikgobalo le malwetsi ao a amanego thwi le mošomo wa mothwalwa lebakeng la go šoma ga gagwe. Gape molao wo o kgonthiša pušetšo malebana le lehu le hlotšwego ke dikgobalo le malwetsi ka wona mokgwa wo o boletšwego. Bathwadi ba lefa tefo ye e itšego ngwaga le ngwaga (ka kgapeletšo) go tiiša sekhwama se se lefago dipušetšo tše di boletšwego ka godimo.

Sekhwama sa Pušetšo ke inšorense ya kgapeletšo ye e šireletšago mothwadi malebana le lehu, kgobalo goba bolwetsi bja mothwalwa bjo bo amanego le mošomo wa gagwe lebakeng la go šoma ga gagwe.

Sekhwama se se laolwa ke Komišinare ya Pušetšo mme taolo ya dipego, ditefišo (dikotlo), kgobokanyo ya dikabelo, bjalojalo, ke mošomo wa Kgoro ya Mebereko.

Re kgopela ka potlako gore o ele hloko: Le ge o na le mothwalwa o teetee fela, o sa tlamegile go ya ka molao go ingwadiša le Kgoro ya Mebereko gore o abele sekhwama se.

Go obamela dinyakwa tša melao ye mebedi ye e boletšwego go nyakega taolo ye e tiilego.

Sehlopha sa morulaganyo

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

46 Louw Wepener Street
1st Floor
Dan Pienaar
Bloemfontein
9301
► 08600 47246 ◀
► Fax: 051 430 7574 ◀ www.grainsa.co.za

MORULAGANYIMOGOLO

Jane McPherson
► 082 854 7171 ◀ jane@grainsa.co.za

MORULAGANYI PHATLALATŠO

Liana Stroebel
► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

TLHAMO, THULAGANYO LE KGATIŠO

Infoworks
► 018 468 2716 ◀ www.infoworks.biz

PULA IMVULA E HWETŠAGALA KA MALEME A A LATELAGO:

Sesotho sa Leboa,
Seafrikanse, Setswana, Sesotho,
Seisimane, Sezulu le Sethosa.

Lenaneotlhabollo la Balemi la Grain SA

BALOMAGANYI BA TLHABOLLO

Johan Kriel
Freistata (Ladybrand)
► 079 497 4294 ◀ johank@grainsa.co.za
► Ofisi: 051 924 1099 ◀ Dimakatsi Nyambose

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ◀ jerry@grainsa.co.za
► Ofisi: 013 755 4575 ◀ Emelda Mogane

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 082 354 5749 ◀ jurie@grainsa.co.za
► Ofisi: 034 907 5040 ◀ Sydwell Nkosi

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Dundee)
► 082 650 9315 ◀ dundee@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8069 ◀ Nkosinathi Mazibuko

Luke Collier

Kapa-Bophelana (Kokstad)
► 083 730 9408 ◀ goshenfarming@gmail.com
► Ofisi: 039 727 5749 ◀ Luthando Diko

Liana Stroebel

Kapa-Bodikela (Paarl)
► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8069 ◀ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
► 082 877 6749 ◀ dutoit@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8038 ◀ Lebo Mogatlanyane

Sinelizwi Fakade

Mthatha
► 071 519 4192 ◀ sinelizwifakade@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8077 ◀ Cwayita Mpotyi

Articles written by independent writers are
the views of the writer and not of Grain SA.

Dikgobalo lefelong la mošomo – tšeо balemi ba swanetšego go di tseba

Tikologo ye e bolokegilego ya mošomo e swanetše go bopša go šitiša
dikgobalo dife le dife mošomong.

Tshepedišo ge go diragetše kotsi

Tshepedišo ye e nepagetšego ge go diragetše
kotsi ke ye e latelago.

Kotsi ye nnyane goba kgobalo ye e sa
hlokego thušo ya kalafo ga go hlokege gore
e begwe. Le ge go le bjalo, e ka ba mokgwa
wo mobotse wa taolo go boloka bohlatse bja
tiragalo ye bjalo. Ka go boloka bohlatse bjo
bo nyakegago mohlamongwe o ka kgona
go lemoga lefelo le le hlolago mathata goba
mothwalwa yo a šomago ka bošaedi bjo bo
fetišago. Ka ge o tla ba o na le tsebišo o tla
kgona go laola bothata bjoo.

Ge go diragala kotsi e šoro (moo go nyakegago
thušo ya kalafo ya profesiinal), tiragalo ye
e swanetše go begelwa Komišinare ya Pušetšo
(Kgoro ya Mebereko) ka go tlatša Karolo A ya
Fomo ya Pego ya Mothwadi ya Kotsi WC 12. Karo-
lo B – e lego kopi ya khabone (*carbon copy*) ya
Karolo A – e swanetše go neelwa mothwalwa yo
a swanetšego go e neela ngaka goba ba sepetlele
moo a alafšago gona.

Bohlatsé bja kalafo bo kgatha tema ye
bohlokwa ge tshwanelo ya pušetšo le tefo ya
ditshenyegelo tša kalafo e akanya. Go na le
dipeco tše tharo tše di swanetšego go phe-
thwa ke ngaka/sepetlele:

- Pego ya mathomo ya kalafo – WCI 4;
- Pego ya tšwelopele ya kalafo ya kgwedi le
kgwedi, ge e nyakega – WCI 5;

• Pego ya mafelelo ya kalafo – le yona e
ngwalwa mo go WCI 5;

La mafelelo mothwadi o swanetše go phetha pego
ya go boela mošomong ga mothwalwa – WCI 6.

Ge go diragetše kotsi e šoro mothwadi o
swanetše go beela lefelo leo mellwane ka lenti,
a kgobokanya bohlatse bjoo a ka bo hwetšago, a
tšeа dinepe, a saeniša dihlatse dipeco tša bona,
a kgonthiša sebakwa le tatelano ya ditragalo,
mme a tšeа dikgato tša go kaonafatša maemo
ao. Ge go hlagile lehu, lefelo la tiragalo ka
botlalo le se ke la kgwathwa ke motho pele ga ge
maphodisa a fihla.

Difomo tšohle le tsebišo ye e nyakegago e
hwetšagala Kgorong ya Mebereko. Kgonthiša
go swara difomo tše ka mehla – ke ntla ya
taolo ye botse.

Go obamela dinyakwa tša melao ye mebedi ye
e boletšwego go nyakega taolo ye e tilego. Le ge
go le bjalo, mošomo wo o fefolva ke mehola ya go
bopa lefelo la mošomo le le bolokegilego, pušetšo
ya ditshenyegelo tša kalafo le ge e le kgonthiša ya
botšweletši.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Marius Greyling,
yo mongwe yo a ngwalelago Pula Imvula. Ge
o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go
mariusg@mecacc.co.za.

THIS PUBLICATION IS
MADE POSSIBLE BY THE
CONTRIBUTION OF
THE MAIZE TRUST